

УДК 378:177.7

ОЛЕНА ГОНЧАР
(Харків)

ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Розкрито сутність і походження термінів „гуманізація” і „гуманітаризація” освіти. З’ясовано, що ключовою складовою гуманістичної педагогіки і гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі є педагогічна взаємодія, заснована на принципі паритетності у відносинах між викладачем і студентами, що відкриває можливості самореалізації особистості та її самоорганізації у майбутній колективній професійній діяльності.

Ключові слова: гуманізація, гуманітаризація, освіта, педагогічна взаємодія, професійна діяльність, компонент.

Динамізм сучасних економічних, політичних і демократичних перетворень в українській державі загострює потребу у фахівцях, які були б спроможними аналізувати новітні тенденції, здатними приймати нестандартні рішення, володіли б культурою комунікацій, здатними здійснювати культурно-гуманітарні функції у майбутній професійній діяльності.

Кінець ХХ сторіччя може бути відзначений як особлива межа у процесі глобалізації суспільного розвитку, інтеграції освітніх систем різних держав із орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Провідною ідеєю численних міжнародних документів, які були прийняті за період 1980-2000 років, став базовий принцип гуманізму [3]. Гуманізація освіти зумовлена складним становищем соціального розвитку за часи перебудови та відродження оновленої України, а також нагальними потребами реалій професійної освіти. Протягом багатьох десятиріч педагогічна наука була заполітизованою, тоталітарною та формалізованою, що поступово призвело до втрати „зони найближчого розвитку” [2, с. 15] або сенсу для освіти людини.

Гуманізація постає ключовою ланкою нового педагогічного мислення, як такого, що концентрує свою увагу на людині та осмисленні останньою своєї діяльності. Стара парадигма вищої освіти виявилася неспроможною створити належні міжособистісні стосунки в новому суспільстві, які б сприяли самоактуалізації особистості і творчому її прояву. Сьогодні перед суспільством, зокрема, перед системою вищої професійної освіти, стоїть важливе завдання знайти адекватні шляхи до гуманізації та гуманітаризації знань.

Одним із базових понять педагогіки та наукових принципів, що лежать в основі гуманізації, визначено педагогічну взаємодію. Принцип гуманізації освіти передбачає якісне перетворення позицій викладача і студента в суб’єкт-суб’єктні відносини в особистісно-паритетній площині їх взаємодії.

Конститутивною ідеєю багатьох вітчизняних та зарубіжних дидактичних концепцій, які з’явилися за період 1960-2000-х років, є принцип гуманізації освіти,

що вимагає організації навчальної діяльності, заснованої на взаєморозумінні, суб'єкт-суб'єктних відносинах викладача та студентів, педагогіці співробітництва. Прагнення осмислити зміст освіти та сутність педагогічної діяльності знайшло своє відображення у багатьох роботах видатних педагогів та науковців.

Різноманітні аспекти гуманізації і гуманітаризації освіти у вищій школі виступають предметом вивчення фахівців різного спрямування (педагогів, психологів, істориків, філософів, соціологів та ін.

Так, наприклад, певним питанням гуманітаризації та гуманізації підготовки майбутніх фахівців у технічних вищих навчальних закладах присвячено дослідження українських науковців В.П. Зінченка, І.В. Кузнецова, С.В. Кондратьєва, Г.Ф. Романовського, О.М. Дубового тощо. Особливості освіти спеціалістів гуманітарних вузів (педагогічних, юридичних, мистецьких та ін.) висвітлено у роботах А.В. Глушман, М.А. Дергач, В.І. Дзюба, В.О. Зинкевичус, А.А. Листопад, В.І. Лугового, Г.В. Онкович, З.І. Сушук, Т.Я. Старченко, І.Д. Фруміна та багатьох інших.

Питання педагогічної взаємодії учасників навчального процесу, як свідчить проведене дослідження, з'ясували багато вчених-педагогів (А.М. Алексюк, А.Б. Добрович, І.В. Дубровіна, В.К. Дьяченко, С.Т. Золотухіна, Н.В. Єлізарова, Т.І. Сукенко, М.І. Фрумін, Є.В. Чудінова та ін.). Поглиблене розуміння сутності взаємодії представлено в роботах І.Ф. Радіонової, а в сфері дидактики – в роботах В.К. Дьяченко, Л. Клінберга, В.Я. Ляудіс.

Загальні питання знайшли своє відображення у роботах закордонних авторів (Р. Селман, О. Стауфорд, М. Фландерс, М. Хаузен). Навчання в малих групах співробітництва („cooperative learning”) присвячено роботи Р. Славіна („навчання в команді”), Д. Джонсона й Р. Джонсона („Учимося разом”), Шломо Шаран („Групові дослідження”), а також Ел. Аронсон, Спенсер, М.С. Каган та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень, що розвивають різні аспекти педагогічної взаємодії: педагогіку взаємодії (А.С. Белкін, А.О. Вербицький, В.А. Кан-Калик, І.О. Зимова, Є.В. Коротаєва, А.І. Кравченко, М.Д. Никандрова, М.І. Щевандрін); педагогіку підтримки (О.С. Газман, Н.Н. Михайлова, С.М. Юсфін); педагогіку толерантності або „педагогіку добра” (І.А. Зязюн), організацію навчального співробітництва в колективних, кооперативних, групових формах роботи (А.І. Донцов, Х.Й. Лійметс, А.В. Петровський, В.В. Фляків, Д.І. Фельдштейн, Г.А. Цукерман, С.Г. Якобсон), раціонально-психологічний напрямок (П.П. Блонський, Г.О. Гордон, А.Г. Калашников, Г.С. Костюк, А.В. Луначарський, А.П. Пинкевич, С.Л. Рубінштейн), на даний момент не можна говорити про існування такого дослідження, в якому була би надана цілісна характеристика системи детермінант педагогічної взаємодії, як основи для створення умов гуманізації та гуманітаризації навчання.

Актуальність дослідження посилено також існуючою необхідністю розгляду змістовних механізмів педагогічної взаємодії учасників навчального процесу у вищій школі.

Таким чином, мета дослідження полягає у визначенні змісту та походження терміна „гуманізація” та характеристики педагогічної взаємодії як ключової складової для побудови гуманістичної концепції навчання.

Ідея гуманізації освіти має, безсумнівно, величезне філолофсько-антропологічне й соціально-політичне значення, тому що від її вирішення залежить стратегія суспільного руху, що може або гальмувати розвиток кожної конкретної особистості й цивілізації в цілому, або, навпаки, сприяти йому. „Сучасна система освіти може зробити свій внесок у становлення сутнісних сил людини, його соціально-цінних світоглядних

і моральних якостей, які необхідні в майбутньому. Гуманістична філософія освіти спрямована на благо людини, на створення екологічної й моральної гармонії у світі” [7, с. 21]. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що такий суперечливий термін, як „гуманізація”, у психолого-педагогічному аспекті тлумачиться по-різному.

Певні автори розглядають під „гуманізацією” необхідність гуманітаризації змісту освіти. З цієї точки зору, особливу увагу спрямовано на підвищення статусу гуманітарних дисциплін, як збільшення їх „питомої ваги”, так й якісній зміні їх складових, а саме їхнього відновлення, звільнення від примітивного схематизму, виявлення загальнолюдських цінностей, „олюднювання” навчального матеріалу, його диференціації та індивідуалізації. Це надає можливість фахівцям опанувати не тільки основними професійними знаннями, але й загальнолюдською культурою, на основі якої можна здійснювати всебічний розвиток особистості.

Привабливою є точка зору групи педагогів-науковців, які трактують гуманізацію, як демократизацію характеру взаємодії викладача і студентів, де обидва учасника виступають як активні паритетні, рівноправні, за мірою їх знань та можливостей, партнери. Як зазначає А.О. Вербицький, „гуманістичні умови навчання, демократичні стосунки між викладачами й студентами, творча обстановка міжособистісної взаємодії та спілкування „виробляють” один тип особистості, а авторитарно-бюрократична технологія „передачі” інформації – суттєво інший” [1, с. 67]. Отже, такий спосіб організації „педагогічної взаємодії” викладача і студента, коли пасивність студента в колективній, взаємодоповнюючій співпраці всіх рівноправних учасників навчального процесу стає неможливою і рефлектує глибинну сутність процесу гуманізації освіти.

Така термінологічна нез’ясованість зумовлена лінгвістичною схожістю „ядерних” схем коренів цих слів, від яких вони походять. Термін „гуманізація” – від латинського слова „humanus” – людський, людяний – тлумачиться як „поширення та утвердження принципів чуйного ставлення до людини, турботи про благо та поваги до її гідності у будь-якій сфері суспільного життя” [8, с. 100]. А гуманітаризація (від лат. „humanitas”, фран. „humanitaire” – людська природа, освіченість) набуває значення „орієнтації діяльності людини на досягнення суспільних наук, що вивчають людину та її культуру; або стосується людського суспільства, людини як члена суспільства, її прав та обов’язків” [там само, с. 100]. Таким чином, зосередженість на людині, пріоритет цінності її індивідуальності над цінностями суспільно-політичних інститутів – так може бути сформульована спільна думка, що лежить в основі обох тлумачень.

Дійсно, „зміст освіти має історичний характер, оскільки він визначається цілями та завданнями освіти на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Це означає, що він змінюється під впливом вимог життя, виробництва й рівня розвитку наукового знання” [7, с. 140]. Ідея гуманізації припускає реалізацію принципово нової спрямованості освіти, пов’язаної не з підготовкою “знеособлених” молодих кваліфікованих фахівців, а з досягненням, головним чином, гармонійно й професійно розвинутої особистості. Гуманістична спрямованість освіти в корені змінює традиційне уявлення про таку її мету, як узвичаєне формування “системи знань, умінь і навичок”. Саме таке звичне трактування мети освіти стало причиною її „дегуманізації”, що призвело до неприродного розділення навчання й виховання. У результаті догматизації й заідеологізованості навчальних програм і підручників вища школа не змогла заповнити лакуну в знаннях загальнолюдської й національної культури. Сьогодні гуманістична мета освіти вимагає негайного перегляду його змісту, який повинен включати не тільки новітню науково-технічну інформацію, але й гуманітарні особистісно розвиваючі знання й уміння, досвід творчої діяльності, емоційно ціннісне ставлення до світу

й людини в ньому, а також систему морально-етичних почуттів, що визначають її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях.

Будь-яка взаємодія передбачає прямий або опосередкований вплив. Предметом педагогічної діяльності є інша людина, яка має власну активність, й тому це не може бути нічим іншим, як взаємодія, що носить частіше всього асиметричний характер. „Процес взаємодії розглядають як цілеспрямований взаємообмін і взаємозбагачення змістом діяльності, досвідом, емоціями, установками, різними позиціями” [1, с. 16]. Педагогічна взаємодія – систематичне, постійне здійснення комунікативних дій учителя, що мають на меті викликати відповідну реакцію з боку учня (В.Я. Ляудис), це вплив і на самого учня, причому викликана реакція викликає у свою чергу реакцію того, хто взаємодіє (Я.Л. Коломенський, А.Р. Мудрик, І.Ф. Радіонова). Педагогічна взаємодія охоплює усі сфери життєдіяльності людини – пізнавальну, професійно-трудова та творчу. Безумовно, це багатогранний процес, що складається з дидактичних, соціально-психологічних та виховних взаємодій. Педагогічна взаємодія має два боки, а саме: рольову та особистісну. Вірогідно, це зумовлює наявність в історії педагогіки різних позицій науковців-педагогів щодо процесу педагогічної взаємодії та значущості особистісної суті людини та її власного розвитку.

Взаємодія виявляється педагогічною, коли мова йде про роль досвідченої людини, яка дає поради, навчає або здійснює шефство (порадник, наставник, учитель). „Взаємодія викладача й студента в процесі навчання довгий час розглядалася як система, у якій керівні функції належать викладачеві, що затримувало формування активної позиції студента в навчальному процесі” [5, с. 5]. Але педагогічна взаємодія в аспекті гуманізації освіти передбачає наявність у такій людині особистості „порадника” більше, ніж того, хто дає вказівки, що та як вчити або робити. Тому, особливо у вищій школі, це зумовлює низку моральних труднощів, великий ризик порушити викладачем межу рівноправ'я та паритетності зі студентами. Саме за такою межею і починається насилля та авторитаризм, а „обличчя, які приймає авторитаризм, ... різноманітні” [6, с. 211], та історично змінюються.

Вищим ступенем розвитку ідеї педагогічної взаємодії вважається категорія співробітництва, яка в педагогічній науці тісно пов'язана з категорією гуманізації освіти. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що саме відносини співробітництва найбільш ефективно сприяють розвитку студентів як суб'єктів діяльності й становленню їх активної життєвої позиції в цілому, оскільки категорія „співробітництво” виявляє собою складну єдність: по-перше, форми взаємозв'язку, заснованої на взаєморозумінні; по-друге, паритетності організації спільної діяльності, що передбачає прояв самостійності, активності й організованості; по-третє, форми взаємодії учасників навчального процесу, тобто вмінні майбутніх спеціалістів працювати разом як між собою (у команді), так і з викладачем при об'єднанні зусиль і погодженості дій.

З точки зору генезису ідеї педагогічної взаємодії як ключової складової гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі слід звернутися до аналізу її джерел в історико-філософському контексті.

У менталітеті суспільства минулих років розуміння суспільної освіти зводилося до ідеологізації системи освіти із чіткою соціально-політичною метою. Історичні зміни в суспільстві значно розширили погляди на освіту. Починаючи з 60-х рр., вітчизняна культура поступово почала збагачуватися ідеями діалогу, співробітництва, спільної дії, необхідності розуміння чужої точки зору, поваги до особистості. Зумовлено це, передусім, виникненням нової філософської постмодерністської парадигми,

що концептуально оформилася вже в другій половині ХХ століття, і, будучи природно пов'язаною з освітянською сферою, вплинула на навчальний процес та зміну педагогічної теорії. Постмодернізм у педагогічній думці відбито, насамперед, такими ознаками, як: відмова від системи універсальних цінностей, терпимість у стосунках, симетричність відносин між учасниками навчального процесу (студентами і викладачем), толерантність відносно існування різних національних традицій та прийняття факту права створювати свої власні цінності, різноманіття способів навчання, важливість творчості у процесі набуття знань та ін. [4, с. 7-9]. У фокусі особливої уваги гуманістичної педагогіки, яка виникла у ті часи у США, опинилася унікальна цілісність особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх індивідуальних можливостей, самоактуалізації, відкрита до усього нового, здатна на усвідомлення своєї відповідальності за свої рішення. На превеликий жаль, у вітчизняній педагогічній думці період 60-х рр. може характеризуватися тільки як етап зародження зернин, які лише у другій половині 70-х почали давати перші паростки, що пізніше реалізувалося у вигляді розвитку ідеї педагогічної взаємодії, теорії оптимізації навчального процесу, концепції гуманізації та гуманітаризації освіти з поворотом для освітянської системи України на національне підґрунтя.

Так, узагальнення результатів дослідження педагогічної взаємодії як ключової складової гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі дозволяє дійти наступних висновків та перспектив подальшої розвідки.

Для узагальнення та систематизації різноманітних уявлень про гуманістичну природу педагогічного процесу виникає необхідність вивчення генезису ідеї педагогічної взаємодії, аналізу спадщини науковців, накопиченого педагогами позитивного досвіду та подальшого критичного осмислення.

Лінгвістично-етимологічний аналіз термінів „гуманізація” та „гуманітаризація” дає можливість зробити висновок про спрямованість процесів, що презентовано цими термінами в теорії педагогіки, на формування особистісної зрілості та „олюднення” змісту освіти в цілому.

Гуманізація освіти припускає єдність загальнокультурного, морального й професійного розвитку особистості. Такий соціально-педагогічний принцип вимагає перегляду характеру взаємодії учасників навчального процесу, а також цілей, змісту й технології освіти. У рамках такої взаємодії між двома учасниками педагогічної діяльності складаються певні відносини. Вони можуть бути відносинами співробітництва й взаємодопомоги в роботі, а можуть стати авторитарними, тобто відносинами домінування й вимог. Гуманістично-орієнтований педагогічний процес може бути тільки процесом педагогічної взаємодії „викладач – студенти”, де обидві сторони виступають як рівні, паритетні, відповідно до їхніх знань та можливостей, партнери.

Педагогічний потенціал педагогічної взаємодії відкриває широкі перспективи для вдосконалення всієї системи освіти, для поліпшення професіоналізму, для формування нової концепції взаємодії „викладач і студент” у цілому. Вміння керувати та організувати педагогічну взаємодію на основі паритетності учасників навчального процесу не є природженою здатністю, його слід свідомо розвивати та водночас вчитися. Тому необхідність створення спеціальних умов, що стимулюють викладача до освітнього діалогу із студентами, коли студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, у ході якого відбувається рівноправний обмін навчальною інформацією, поглядами, позиціями та освоєння соціального досвіду і лежить в основі гуманістично-орієнтованої концепції навчання.

Активне навчання передбачає взаємодію студентів між собою й викладачем (безпосередньо або опосередковано), яка дозволяє реалізовувати в навчальному процесі спілкування „на рівних”, де всі учасники зацікавлені в ньому й готові обмінюватися інформацією, висловлювати свої ідеї й рішення, обговорювати проблеми й відстоювати свою точку зору. Навчання повинно бути засноване на реальних проблемах і ситуаціях навколишньої дійсності. Інакше таке навчання не стане цікавим (неактуальне, незатребуване на цей момент), а навчальне завдання ніколи не викличе взаємний особистісний відгук для активного спілкування й відповідно приросту особистого досвіду кожного суб'єкта навчання.

Гуманістична модель професійної освіти спрямована на розвиток особистісного, світоглядного, технологічного й культурного потенціалу молодих фахівців. Чим ширше соціокультурний простір, у якому людина визначає своє місце, тим краще вона усвідомлює свою роль і місце в глобальних загальнолюдських процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход : метод. пособие / А.А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский ; / под ред. В.В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / ред. В.Г. Кременя. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.
4. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М., 1990. – 117 с.
6. Педагогика : уч. пособие для студ. пед. ин-тов и колледжей / под ред. П.И. Пидкасистого. – М. : Школьная Пресса, 2002. – 512 с.
7. Педагогика : уч. пособие для студ. пед. учеб. завед. / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 640 с.
8. Тлумачний словник сучасної української мови : близько 50 000 сл. / уклад. І.М. Забіяка. – К. : Арій, 2007. – 512 с.
9. Тряпицина А.П. Организация творческой учебно-познавательной деятельности школьников / А.П. Тряпицина. – Л., 1989. – 91 с.

Елена Гончар.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК КЛЮЧЕВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ГУМАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Раскрыта сущность и происхождение терминов „гуманизация” и „гуманитаризация” образования. Аргументирована мысль о том, что ключевой составляющей гуманистической педагогики и гуманизации учебного процесса в высшем учебном заведении является педагогическое взаимодействие, основанное на принципе паритетности в отношениях между преподавателем и студентами, что открывает возможности самореализации личности и её самоорганизации в будущей коллективной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: гуманизация, гуманитаризация, образование, педагогическое взаимодействие, профессиональная деятельность, компонент.

Olena Gonchar.

PEDAGOGICAL COOPERATION AS KEY COMPONENT OF HUMANIZING OF EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to the investigation of the essence and origin of the terms “humanization” and “humanitarization” of an educational process. It is proved the idea that the key component of humanization of an educational process in the pedagogics of humanism and of this process at the higher educational establishment in particular is a pedagogical interaction which is based on equal rights of students and a teacher. That fact provides them with ample opportunity both for self-actualization of a personality and self-organization in the future teamwork within the framework of professional activity.

Keywords: *humanization, humanitarization, pedagogical cooperation, professional activity, component.*

Одержано 29.04.2009 р., рекомендовано до друку 25.05.2009 р.

УДК 373.3.091.2

АЛЛА ХОМЕНКО
(Полтава)

ВИХОВАЛЬНІ СИТУАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ Й МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Обґрунтовано психологічно комфортні виховальні ситуації в процесі особистісно орієнтованої взаємодії вчителя й молодшого школяра. Схарактеризовано психолого-педагогічні засоби створення і розв'язання ситуацій емпатії, індивідуальної підтримки і взаємодопомоги, успіху, моральної вимоги.

Ключові слова: *відносини, взаємодія, вчитель, молодший школяр, виховальна ситуація.*

Перехід у багатьох регіонах України традиційної освіти й виховання до особистісно орієнтованих викликає чимало запитань і ставить перед учителями загальноосвітньої школи першого ступеня специфічні проблеми, на які на сучасному етапі розвитку педагогічної науки й шкільної практики не завжди вдається знайти обґрунтованої відповіді. Аналіз процесу виховання у початковій ланці освіти свідчить, що в своїй більшості вчителі початкових класів не повною мірою володіють засобами формування особистісно орієнтованих відносин, не вміють моделювати цілісну систему виховної роботи на індивідуально-гуманістичній основі, і таким чином, прогнозувати, передбачати результати власної професійної діяльності. Проблема формування особистісно орієнтованих відносин розглядається нами в контексті особистісно-соціального виховання й гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя.